

Zoran Đerić

U VOZOVIMA EVROPSKE KLASE

NA POČETKU, PITANJE: DA LI SI ČITAO *BESUDBINSTVO* IMREA KERTESA?
I, NEŠTO KASNIJE: DA LI SI ČUO DA JE UMRO ALEKSANDAR TIŠMA?

Vraćam se iz Varšave za Lođ, *Tuvimom* (vozom koji nosi ime čuvenog Lođanina, Julijana Tuvima, pesnika koji je tu rođen i sahranjen, na Jevrejskom groblju, jednom od najvećih u Evropi) i čitam novine u kojima pronalazim vest o novom dobitniku Nobelove nagrade za književnost. Ime dobitnika, mađarskog pisca, Imrea Kertesa, tada mi, još uvek, ne govori mnogo. I druge je iznenadila ta vest, kao i samog pisca, sudeći po potonjim izjavama. Poljaci su već imali preveden i odštampan nagrađeni roman "Sortalanság". Preveli su ga kao "Los utracony", što bi, na srpskom bilo nešto kao *Izgubljena sudbina*. Poljski prevod ovog romana objavljen je u proleće 2002. godine i promovisan u Varšavi, u Mađarskom institutu kulture, u vreme kada ni pisac, niti bilo ko od prisutnih, nisu mogli ni pretpostaviti šta ga očekuje na jesen. Kasnije sam, u jednom drugom vozu, pročitao da je taj roman na srpski jezik već preveo Aleksandar Tišma, odabravši za njegov naslov kovanicu, neuobičajenu, ali moguću, *Besudbinstvo*, u svakom slučaju – ovaj naslov je mnogo bliži mađarskom originalu.

Obilje informacija u poljskoj štampi, intervjui sa Nobelovcem, potom i recenzije, izjave uglednih mađarskih pisaca i hungarologa, pripremale su me za čitanje romana o autentičnom doživljaju nacističkih koncentracionih logora. Nesumnjivo, tema koja je pro našla pravog sagovornika u Tišmi, piscu, a potom i prevodiocu. Po dolasku u Novi Sad, tri meseca kasnije, saznao sam da je prevod ovog romana bio njegov izbor, predlog, možda i predosećaj, istinska potreba da se mučnoj temi vrati još jednom, ali ovog puta kroz drugog pisca, po svemu bliskog, pa čak i po jeziku, ne samo književnom, koji im je dat – jednom za svagda, kao obeležje, koje je sa spoljašnjeg – prostor, podneblje, prešlo u unutrašnjost – misao, sredstvo izražavanja, komunikacije sa svetom, ali i sa sobom, u buncavom snu i glasno, na javi.

Kertes je rođen 1929. u Budimpešti, a Tišma 1924. u Horgošu, blizu jugoslovensko-mađarske granice. Obojica jevrejskog porekla. Prvi je prihvatio jezik svoje domovine, mađarski, a drugi se opredelio za srpskohrvatski, kao svoj jezik, ali je oduvek znao mađarski, na kome je čitao i s kojeg je povremeno prevodio dela pisaca koja je želeo da preporuči jugoslovenskim čitaocima.

Čitao sam *Besudbinstvo* Imrea Kertesa, u prevodu Aleksandra Tišme, u vozu sa imenom Ive Andrića, na relaciji od Beograda do Budimpešte (ja, naravno, ulazim u njega u Novom Sadu, zadržavam se u Subotici, zbog uobičajene carinske kontrole, i ne mogu da ne pomislim: *evo grada u kome se rodio Danilo Kiš!*, a potom, malo dalje, preko Palića stiže se do Horgoša, u kome je rođen Tišma, ali mi ne idemo prema tom graničnom prelazu, već prema Kelebiji). A pre toga prolazimo stanice: "Novi Sad, Jugovićevo, Rumen-

ka, Kisač, Stepanovićevo, Pašičevo, Bačko Dobro Polje, Vrbas, Stari Bečej, Sombor, Novi Vrbas, Feketić-Sekić, Mali Idoš, Bačka Topola, Zobnatica, Žednik, Verušić, Naumovićevo, Aleksandr. Prv., Subotica". U stvari – ne, tako piše u "Redu vožnje", Edvarda Kiša. Ali on je iz 1938. godine. Kraljevina Jugoslavija, za koju je napisan taj *Red*, vrlo brzo se raspala. Ubrzo za njom je, možda ovom istom prugom, krenuo prema logoru u Aušvicu-Osvjenćimu, njegov autor, "ubogi srednjoevropski Jevrejin". I nestao u vidu dima. Dok ja putujem, neke od popisanih stanica ne postoje više, pored ostalih, i ona sa imenom mog rodnog mesta (koje i dalje postoji, ali se vozovi više ne zaustavljaju na mestu gde je nekad bila stanica i tabla sa njegovim imenom, jer je mesto poprilično udaljeno, tako da putovanje vozom odavno nije više ekonomično), drugim mestima su imena promenjena, ništa neobično, kad znamo da se, od tada, tri puta promenio i naziv države. Dok sam se vozio *Ivom Andrićem* još uvek je to bila Jugoslavija. U povratku će, verujem, već imati drugo ime.

Januar je, 2003. godine, od Subotice, do Budimpešte, polja su bela, pokrivena tankim slojem snega, iz kojeg proviruje zemlja, crna, oranica, sasvim nalik na stranice knjige koju čitam – bela hartija, sa crnim slovima.

Nastavljam sa čitanjem i na Železničkoj stanici u Budimpešti, dok čekam voz za Krakov. Četiri časa pauze, koje prekraćujem sa dve *caffè espresso*: jedna na početku a druga na kraju, pre ulaska u voz, *espresso treno*, sa par sendviča, u međuvremenu, kad glad za čitanjem nije jedina moja glad, i sa planinskom "Rosom". Nije stvar isključivo patriotске prirode, već praktičnosti, ali i straha od žeđi, što nosim sa sobom uvek više vode nego što realno popijem, tako da sve vreme dugog puta gasim žeđ vodom sa naših planina. Povremeno, dok razmišljam nad pojedinim stranicama knjige, ogledam se oko sebe i vidim Mađare, Ruse, Arape, pa i neke druge strance, sa prtljagom, torbama i šarenim kesama, koji čekaju, pa putuju, ili koji se samo muvaju stanicom, razmenjuju devize, kradu, piju, ili samo dangube, dok ih policija ne otera.

Na snazi je zimski red vožnje: voz za Krakov polazi u 19 časova. Do poslednjeg trenutka ne zna se sa kog perona. Voz odnekud stiže, potom se ispisuje peron, dok glas spikera, meni nerazumljiv, iako glasan, pominje nešto kao *vaganjok*. Vučem svoju torbu, ispunjenu knjigama, i tragam za vozom koji se zove *Cracovia*, *Krakowiak*, *Krakovljak*, a morao bi se zvati, da je pravde, *Tadeuš Borovski*. Uistinu, ja biram trasu kroz Slovačku, preko Košica, do Krakova, iako je bliža trasa prema Katovicama, ali tada bih morao da imam dve vize, i češku i slovačku. Prečicom putuju oni kojima te vize nisu potrebne, a identičnom trasom nekad su putovali Jevreji iz Novog Sada (koji su bili sabrani u Sinagogi, pre transporta, 1944. godine, kako to opisuje Tišma u "Knjizi o Blamu") i Subotice (kao i iz okolnih vojvođanskih mesta, među njima je, svakako, i E.K.), potom iz Budimpešte (među tim Jevrejima je i četrnaestogodišnji Imre Kertes), tim, ili nekim drugim putem, svejedno, ali u istom pravcu, prema Auschwitz-u, deportovali su Jevreje iz Beča, Praga, Amsterdama (među njima je bila i Ana Frank), iz Italije (otuda i moje insistiranje, ne samo na nazivu kafe, već i na italijanskom nazivu za brze vozove, u jednom od njih je bio i italijanski pisac, jevrejskog porekla, Primo Levi) i drugih evropskih mesta... Zašto Tadeuš Borovski? Nije on jedini poljski pisac koji je bio u logoru i pisao o tome, ali su njegove pripovetke, ceo njegov život, uostalom tragičan, pokušaj da se izrazi dramatika

onoga što ga je okružavalo, haosa postojanja i okrutnosti dvadesetog veka. "Pożegnanie z Marią" (Opraštajući se sa Marijom), "Proszę państwa do gazu" (Izvolite, gospodo, do gasnih komora), "U nas w Auschwitzu..." (Kod nas, u Aušvicu...), kao i druge njegove novele, autentično su književno svedočanstvo o transportima, o ubijanju gasom i krematorijumima Osvjenćima.

"Transporti rastu u nedelje, mesece, godine. Kad se završi rat, brojaće se spaljeni. Izbrojaće se četiri i po miliona... Ein Reich, ein Volk, ein Fuhrer – i četiri krematorijuma. Ali krematorijuma će biti u Osvjenćimu četrnaest, spremnih da spale pedeset hiljada dnevno... Ne, ljudi neće nedostajati. Kad spale Jevreje, spaliće Poljake, spaliće Ruse, doći će ljudi sa Zapada i sa Juga, sa kontinenta i sa ostrva..." Tako je pisao Tadeuš Borovski, u jednoj od prvih knjiga svojih logorskih novela, koju poljski kritičari poredе sa Kertesovim romanom.

Mogao bi se, znači, taj voz, međunarodni, nazvati *Tadeuš Borovski*, u pravcu prema Budimpešti. Iz obrnutog smera za naziv "konkuriše" mnogo više imena, među njima su, recimo, Ana Frank, Primo Levi, jednom, možda, i Imre Kertes, a zašto ne i Danilo Kiš? Ovaj voz, iako je evropske klase, iz Budimpešte je vrlo neugledan, neudoban (sa uskim, kosim sedištima, na kojima se neudobno sedi, a ležati je skoro nemoguće, iako ima mesta, jer vozom putuje vrlo malo putnika) i prepun kontrola. Najpre, mađarski kondukteri, pa mađarska policija i carina. Za njom idu slovački kondukteri, pa policajci i carinici. Ponovo Slovaci, i, potom – poljska policija i carina, pa poljski kondukteri i kontrolori... Teško ih je sve i nabrojati, a smenjuju se vrlo često, na tom putu, od 19 časova uveče, do 6 časova ujutru, tako da je nemoguće sve to prespavati. Stižem, znači, neispavan rano ujutro u Krakov, i hvatam voz za Varšavu. Taj voz još uvek ne nosi ime nekog pisca, recimo krakovskog, ali je klase evropske, EC, sa neophodnom rezervacijom i doplatom, koja vam omogućava da popijete kafu ili čaj, sok, ili vodu, uz neko pecivo. U takvoj klasi su, već odavno, pesnici koji su Krakov odabrali za svoj grad – Miloš, Šimborska, Zagajevski... U tom vozu, udobnom i toplom, srčuci kafu i grickajući sendvič, nastavljam sa čitanjem svoj lektire: *Besudbinstvo* Imrea Kertes, u prevodu Aleksandra Tišme.

Svedoci tvrde da se Kertes, kad mu je uručena knjiga sa Tišminim prevodom, iskreno obradovao.

Paul Celan, jedan od retkih preživelih Jevreja iz Bukovine, svojom "Fugom smrti" je pobio teorije da se ne može pevati posle Aušvica. Kada sam pročitao "Besudbinstvo" postalo mi je jasno da je Kertes pisac koji je tragao za radosnim trenucima, čak i u najtežim situacijama, kakve su, nesumnjivo, boravak u logorima smrti. Boravak u Aušvicu, a potom u Buhenthalu, trajno su obeležili njegov život i delo. Tako nešto se ne može i ne sme zaboraviti. Činjenica da je preživeo, davala mu je nadu, smisao, optimizam. A to što njegova sudbina nije, kao sudbina velikog broja drugih žrtava logora, izgubljena, nije smeo da prepusti nemarku i zaboravu. "Besudbinstvo", a potom i druga proza i eseji, stalno su podsećanje, ali više od toga – književno svedočanstvo, koje pored etičke ima i estetsku dimenziju.

Još jedan autor, mnogo poznatiji i čitaniji, prošao je kroz Aušvic – Ana Frank. Rođena je 1929. godine (iste godine kada i Imre Kertes), 4. avgusta 1944. godine uhapšena, zajedno sa roditeljima i drugim Jevrejima, i upućena, najpre u logor Westerbork, a potom

u Oswiecim, da bi završila u logoru Bergen-Belsen, gde umire, početkom marta 1945. godine. Za svoj trinaesti rođendan, 12. juna 1942. godine, dobila je debelu svesku, tvrdih korica, sa crveno-belim kockama (boje poljske zastave!). Tada započinje i njen dnevnik, koji piše svakodnevno, do hapšenja, 1. avgusta 1944. godine. Taj intimni dnevnik jedne devojčice, sačuvan je, potom i objavljen, preveden i znan. Posle Biblije, to je najčitanija knjiga u svetu. Manje je znano da je Ana pisala još jedan dnevnik, od 20. maja 1944. do hapšenja. Za kratko vreme, za samo dva i po meseca, napisala je preko 300 stranica. U njemu, u želji da pokaže kako je odrasla, ne piše više samo o svojim problemima, nego i o tome na koji su način živeli Jevreji, šta su preživljavali krijući se od Nemaca. Nema, znači, ni reči o samim logorima u kojima je provela svojih poslednjih osam meseci života.

U leto, 1944. godine i Imre Kertes, dospeva u logor, najpre u Osvjenćim, a potom u Buhenvald. U govoru, prilikom uručenja Nobelove nagrade, naveo je jedan neverovatan podatak: neposredno po objavljivanju vesti da je upravo on novi dobitnik nagrade, stigla mu je poštom neobična pošiljka. Upravnik spomen-muzeja u Buhenvaldu, poslao mu je snimak originalog dnevnog izveštaja o brojnom stanju robijaša dana 18. februara 1945. godine, u kome stoji da je robijaš broj 64.921 – umro. “Dakle, zaključuje Kertes, jednom sam već umro zato da bih mogao da živim – i možda je to moja istinska povest.”

Aleksandar Tišma je započeo da piše svoje dnevnike 29. avgusta 1942. godine. Pet godina stariji od Ane Frank i Imrea Kertesa, priprema maturu i razmišlja o studijama. Dakle, i Tišma, u isto vreme kad i Ana Frank, piše svoj dnevnik. Oba dnevnika su *lična*, intimna. Iako je sudbina Ane Frank bila tragična, u njenom dnevniku preovladava optimizam. Do poslednjeg trenutka ona je redigovala svoje beleške i pripremala ih za štampu, kad jednom sve nevolje prođu. Sama nije taj trenutak dočekala. Njeni dnevници, srećom, jesu. Zahvaljujući ocu, Otu, koji je preživio logore, oni su, u jednom vidu, ugledali svetlo dana. Uspomena na Anu je sačuvana, i mnogo više od toga. U Amsterdamu je, u kući gde se nekad nalazila firma njenog oca, otvoren Muzej Ane Frank, koji posećuju deca iz celog sveta. Tišmin dnevnik je pesimistički. Objavljuje ga sam pisac, gotovo pola veka po njegovom nastanku, a Nikola Milošević ga u predgovoru naziva *Jevandeljem skeptičizma*. Tišma je proživio to vreme u Novom Sadu i Budimpešti. Tu se približava Kertesu. Najpre je, školske 1941/42. završio Mađarsku gimnaziju u Novom Sadu. Potom je upisao Privrednu akademiju u Pešti, pa Filozofski fakultet, grupa za francuski jezik, ali nije polagao nijedan ispit. Još 1943. oduševljava se Šandorom Maraijem (Máray Sándor), mađarskim piscem, koga i Kertes, mada mnogo kasnije, oduševljeno citira u svom “Dnevniku sa Galije”. Marai je opisao u svom dnevniku ono što je video sa voza, u leto 1944. godine: hiljade Jevreja, među kojima je bio i Kertes, koji su bili zatvoreni u dvorištu nekadašnje ciglane, kraj pruge, i čekali deportaciju. U to vreme, Tišma započinje svoj prvi, nikad nedovršeni roman, pišući po uzoru na Maraija. Priznaje da je nevešt u opisivanju scena, zato mu mnogo više odgovara struktura dnevnika, kojom može da ponire duboko u sebe. U proleće 1944. godine, Nemci, koji su do tada bili mađarski saveznici, okupirali su i Mađarsku. Početkom leta Tišma dospeva u studentski radni logor, u jednom selu u Erdelju, Transilvaniji. Osećanja, koja ga prožimaju tada, bliska su onima koje doživljava Kertes: “Čas me je bilo sramota pri pomisli na položaj u kome se nala-

zim, čas se u meni podizala ta razdraganost i ponos zajedništva, koračnice”, beleži Tišma u svom dnevniku, 10. juna 1944. Smenjuju se strah, sumnja i sram, pre nego li se ponovo vrati “svom stvarnom sebi”.

“Sutradan su nas već izjutra poslali na voz. Voz je, po blistavom letnjem vremenu pošao sa koloseka lokalne stanice – nekakva teretna kompozicija od samih crvenih, pokrivenih i zatvorenih vagona”, piše Kertes, a prevodi Tišma, a ja čitam, u vozu od Varšave do Lođa, ponovo u *Tuvimu*.

Pod uticajem lektire, razmišljam o vozovima koji su pre pedeset godina iz okupirane Evrope transportovali ljude do logora smrti. Iako je samo njih 5 (od 25 koliko ih je bilo u Nemačkoj i okolnim, okupiranim zemljama) bilo namenjeno za uništavanje, ostali su bili radni, ipak se i u njima umiralo, od gladi, iscrpljenosti, mučenja... Svih pet najozloglašeni-
jih logora danas su na teritoriji Poljske: Treblinka, Sobibur, Belžec, Helmno i Osvjenćim (Auschwitz). U njima je stradala većina poljskih Jevreja, ali su do njih, vozovima, u dugim kompozicijama sa zatvorenim vagonima, deportovani i drugi evropski Jevreji. Do konačnog odredišta ili, kako su govorili gestapovci, “konačnog rešenja jevrejskog pitanja”. Gledao sam, nedavno, na poljskoj televiziji, dokumentarnu seriju o tome. Kada je snimljena, osamdesetih godina, još je bilo očevidaca koji su govorili o transportima. Sada, osim Osvjenćima, logora koji je sačuvan kao opomena, ostali su samo natpisi, uklonjene su tračnice i šine koje su vodile do gasnih komora i peći, a davno su izložene daske od kojih su bile sklepane privremene barake. Pepeo je razvejan. Tragovi su pometeni. Ali još uvek ima onih koji pamte. Među njima je Imre Kertes. U logore je dospao kao četrnaestogodišnjak. Svoj prvi roman je napisao kao tridesetogodišnjak (završio je pisanje krajem 60-ih, ali se roman pojavio tek 1975. godine). Svetsko priznanje usledilo je u njegovoj sedamdeset i trećoj godini. U Mađarskoj, tek je u godinama promene došlo do adekvatnog vrednovanja njegovog stvaralaštva. Prvi mađarski nobelovac najviše je obradovao poreznike, odmah su izračunali da će za milion dolara dobiti 260 miliona forinti, od čega će imati da plati 40% poreza. Dok su jedni nagradu dočekivali ovacijama, drugi su bili uzdržani, ili pak blagi u svojim komentarima. Mogao je nagradu dobiti i neki drugi mađarski pisac, recimo Konrad, ili Esterhazi, znani i cenjeni u Evropi (a prevedeni i kod nas), ali kako vreme prolazi, biva sve jasnije da je ona otišla u prave ruke. Baš kao što je to bilo i u nekim ranijim prilikama, sa margine je u središte zbivanja podignuta jedna tema, a njen autor dobio za-
služenu, mada ne i očekivanu, satisfakciju za svoju istrajnost na rubu.

Logorsko iskustvo različito je. Poimanje tog zločina, takođe. Hrišćani govore o Holo-
kaustu, o stradanju, o žrtvama; Jevreji o Šoi, katastrofi, o “bezumnom paroksizmu zla”. Hrišćansko poimanje ne odvađa patnike po veri, nacionalnoj pripadnosti, većem ili manjem stepenu krivice. U Drugom svetskom ratu stradao je i velik broj hrišćana. Nacisti su, kao i komunisti, bili ateisti, iako su sami pravili kvalifikacije žrtava, crkva je pokušala da to pomiri, a vrlo brzo i zaboravi. Za Jevreje – to je čista sablazan, prvo: jer vređa njihovo osećanje različitosti, drugo – prikriva hrišćanski antisemitizam. Otuda jedinstvenost Šoe, kako tvrdi Alen Bezanson, u svojoj studiji “Zla kob stoleća”.

A kako je u romanu Imrea Kertesza?

Po povratku iz logora, dečak vodi ovakav razgovor sa rođacima koje zatiče u svojoj kući, umesto oca koji je stradao u logoru: – A šta nameravaš u budućnosti? – Malo se iz-

nanadnih i reko mu da o tom još nisam mnogo razmišljao. Tad se pokrenuo i drugi starac pa se nagnuo ka meni na svojoj stolici. A slepi miš se ponovo digao pa se ovaj put spustio ne na moju ruku, već na koleno. – Pre svega – reče – moraš zaboraviti strahote. Upitah, sve više iznenađen: – A što? – Zato – reče on – da bi mogao da živiš –, a čika Flajšman je klimnuo glavom i dodao: – Da živiš slobodno –, na što je opet drugi starac klimnuo glavom i dopunio: – Sa ovakvim teretom ne možemo početi novi život – i u tome je imao unekoliko pravo, priznadoh.

Onaj koji dospeva u logor smrti nije mogao da misli o budućnosti. Opet, preživeli tvrde da su logoraši do poslednjeg trenutka mislili o njoj, tj. da nisu verovali da idu u smrt. Izvesna naivnost u dečakovim odgovorima logična je, s obzirom na njegov uzrast. Otuda on i ne primećuje strahote, već prirodu koja se obnavlja, kao da se ništa drugo nije ni desilo: “Svud su uokolo šume već davno bile ozelenele, i nad velikim jamama gde su pogrebni leševi beše iznikla trava...” Preživeli nastavljaju život, ali ga ne smatraju novim, jer ne mogu da zaborave prethodno, to je ipak teret koji će nositi do kraja. Ako ne zaboravlja, to ne znači da želi da se sveti. Pamćenje opominje. Što ne znači da je krivica krivaca manja, niti da je stradanje stradalnika veće. Priznanje krivice ne iskupljuje krivca. Njegovi gresi mogu biti oprosteni, ali ne i zaboravljeni. Žrtve se ne mogu oživetiti, ali zaborav bi njihove muke obesmislio.

Slično razmišljaju i akteri “Knjige o Blamu”, Aleksandra Tišme, kad jedan od njih sprovodi evidenciju svoje porodice koja je stradala u logorima, ne čini to zato, kako pretpostavlja drugi, da bi se svetio, već da bi, jednostavno, napravio poredak u svojoj glavi, u svom pamćenju.

Tadeuš Borovski postavlja pitanje moralnosti u logoru. Pripoveda o tome kako su preživeli oni koji su preživeli, ali i o tome kako su stradali oni koji su stradali. Logori su imali svoje zakone, svoja pravila, svoj moral. Preživeti – da li je to jedini način da bi se odgovorilo na sva pitanja, da li je život kazna... Preživeli su optuživali za kolaboraciju, često i kažnjavali. Već i samo pitanje: *a kako si ti preživeo*, neka je vrsta optužbe. Tako je i prozi Borovskog često zamerano da je nihilistička. Logori su, kako je pisao Gustav Herling-Grudinski, poljski pisac koji je pisao o svom iskustvu sovjetskih logora, velika proba ljudskih moralnih snaga, uobičajene ljudske moralnosti, i pokazalo se da 99% ljudi tu probu nije izdržalo. Taj jedan koji je izdržao, poput Varlama Šalamova, kasnije svedoči o tome u svojim “Pričama sa Kolime”. Borovski istražuje logorsku moralnost, razume je, ali ne osuđuje, kao Grudinski, na primer. O sovjetskim gulazima, kojih je bilo stotine, čitav *Arhipelag Gulag*, kako je to nazvao Solženjicin, pisano je, a ipak je manje znano, nego o nacističkim logorima. O jugoslovenskom Golom otoku, kao i o nekim drugim komunističkim logorima, takođe. Bezanson govori o sovjersnoj “amneziji komunizma”, nasuprot “hipermneziji nacizma”.

Svedočanstvo Prima Levija, “Se questo è un uomo”, kao jedno od najpotresnijih, ikada napisanih o Aušvicu, koje je zapisano odmah po povratku pisca iz logora, u početku italijanski izdavači nisu hteli da objave. “U ovom teškom posleratnom razdoblju”, objašnjavao je Levi, “ljudima nije bilo mnogo stalo do oživljavanja bolnih godina koje su upravo protekle”. Pad komunizma je bio relativno nedavno, početkom devedesetih. Možda je potrebno da prođe još neko vreme, da bi neke činjenice, o *stoleću megasmr-*

ti (kako ga naziva Erik Hobsbaum), izbile na površinu, pokrivanu tonama pepela, kostiju i krvi, lažima ili pseudoistinama.

Za to se, kod nas, najviše zalagao Danilo Kiš. Tim tragom nastavio je Jovica Aćin, kako u knjizi "Gatanja po pepelu. O izgnanstvima i logorima", tako i u svojoj prozi. Dragocene su knjige Aleksandra Tišme. Kada im se sada vraćam, posle pročitanih *Dnevnička*, kao i nekih drugih saznanja, još su mi značajnije. Poslednja niska u tom nizu – Tišmin prevod *Besudbinstva* Imrea Kertesa. Čitam ga posle novosadske promocije nove knjige Jovice Aćina, "Ko hoće da voli, mora i da umre", na kojoj je autor pročitao priču o mladoj Jevrejci koja nestaje u varšavskom getu. Čitam ga posle poljske i svetske premijere novog filma Romana Polanskog, "Pijanista", koji je snimljen po uspomenu Vladislava Špilmana, o varšavskom getu. Špilmanove uspomene, pod nazivom "Smrt grada" ili "Umiranje grada", a odnose se na period od 1939. do 1945. godine, štampane su odmah po oslobođenju, 1946. godine, a nedavno su ponovo prerađene i pod naslovom "Pijanista" doživele novi život, veliku čitanost, potom i filmsku adaptaciju, a s njom i novu publiku. Reč je o autentičnim uspomenu poznatog poljskog pijaniste, Jevrejina, koji je preživio razaranje Varšave. Polanski, takođe poljski Jevrejin, prihvatio se jedne ovakve priče, pošto je prethodno odbio ponudu da snimi "Šindlerovu listu". Film je kasnije snimio Spielberg, i tako vratio na filmsko platno uvek strašnu priču o logorima, o gladi, o sistemima uništavanja i preživljavanja, istovremeno, o stepenima umiranja. Većina je najpre ugušena gasom, potom spaljena u pećima, da bi se od njihovog pepela napravio sapun. Ipak, tim sapunom, makar i metaforično, nisu se mogle oprati prljave ruke, sprati zločin. Manjina, koja je doživela "smrt za života", neku vrstu nebiološke smrti, ostala je da posvedoči o tome.

Ponovo se vrtimo u krug, kao i vozovi, koji i dalje idu od jedne do druge stanice, i nazad. Nekim vozovima, možda istim onim kojima sam i ja stizao, iz Novog Sada do Lođa, stigla je do mene *Zlatna greda*, časopis u kom je objavljen prevod završnog poglavlja kratkog romana Imrea Kertesa, "Tragotražitelj". Evo kratkog odlomka: "Kakva napuštena, jadna železnička stanica bogu iza leđa! – tek se sada videlo. Na peronu već se mota nekoliko budućih putnika, valjda meštana, ili ljudi iz okoline, njihovi pogledi koji sve skreću na banalnost, zablenu posmatraju pridošlicu; voz, naravno, kasni, mada – tvrde – ne mnogo. E pa, čovek bi dotle da nešto pregrize, ali nema ništa; jedino neki invalid prodaje samo novine – pa kupio je novine. Seo je na klupu pored koloseka i s dosadom prelistavao; i na jednoj od zadnjih strana odjednom mu oko zape za zaturenu vest..." Ovaj odlomak je sa mađarskog jezika preveo Sava Babić, a ne Aleksandar Tišma, koji nije više među živima. Ta vest mi stiže iz virtualnog prostora, u kome se, odnedavno nalazi naš pisac.

"... Već sam osećao kako se u meni povećava, kako se nagomilava spremnost: nastaviću svoj nenastavljivi život..."